

Gönderim Tarihi: 19.10.2017 Kabul Tarihi: 24.12.018

OSMANLI İKTİSAT ZİHNİYETİNDE KAMU HİZMETLERİNİN YERİNE GETİRİLMESİ VE VAKIFLAR¹

Rahime Hülya ÖZTÜRK*

FULFILLMENT OF PUBLIC SERVICES IN THE OTTOMAN ECONOMIC MENTALITY AND WAQFS

Öz

Vakıflar Osmanlı iktisadi ve sosyal yaşamında pek çok görevi yerine getiren kurumlar olmuştur. Fetihlerle topraklarını genişletmeyi amaçlayan devlet ordunun ihtiyaçları için önemli askeri harcamalar yaparken kamusal hizmetleri gerçekleştirme görevini vakıflara devretmiştir. Padişahların bizzat kendileri, eşleri, çocukları ve önemli devlet görevlileri tarafından pek çok vakfın kurulduğu, vakıfların toplumsal yaşamda yaygınlaşması için vakıf kurulmasının desteklediği görülmektedir. Kuruluş amaçları açısından farklılık gösteren vakıfların odak noktası ekonomik sorunların giderilmesini sağlamak ve yardımlaşmayı teşvik etmektir. Vakıfların en önemli özelliği ise devletin yerine getirmesi gereken kamu hizmetlerini üstlenmiş olmasıdır. Herhangi bir altyapı ya da bayındırlık hizmetinin yerine getirilmesinde vakıflar doğrudan rol almıştır. Tüm bu nitelikleri nedeniyle vakıflar Osmanlı iktisadi ve sosyal yaşamında önemli bir kurum olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nde vakıfların önemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde vakıfların kuruluş şekilleri ve vakıfların ekonomik boyutu ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise para vakıflarının yapısı ve ekonomik etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ekonomisi, Vakıf, Para Vakfı, Kamu Hizmetleri.

Abstract

The waqfs were institutions that fulfill many tasks in Ottoman economic and social life. It is seen that the founding of waqfs for the spread of waqfs in social life is supported by many sultans. The focal point of foundations that differ in terms of their institutional objectives is to ensure that economic problems are resolved and encourage aid. The most important feature of the waqfs is to undertake the public services that must be fulfilled by state. Waqfs have acted directly in the fulfillment of any infrastructure or public works service. In the first part of this study, the importance of waqfs was emphasized in the Ottoman

¹ Bu Çalışma 21-23 Eylül 2017 Tarihleri Atasında Nevşehir'de düzenlenen 1.Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, e-posta: hulyaozturk@aksaray.edu.tr.

State. In the second part, founding forms of waqfs and the economic dimension of the waqfs are discussed. In the third part the structure of cash waqfs and their economic effects are explained.

Keywords: Economics of Ottoman, Waqf, Cash Waqfs, Public Services.

1. Giriş

Tarihi süreç açısından filantropi yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini arttırmayı amaçlayan politikalar ve kar amacı gütmeyen kurumlar olarak ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu amaçlarla hizmet eden ve sosyal yaşamda önemli bir yere sahip olan kurum vakıflar olmuştur (Çizakça 2000: 21). İcra ettikleri fonksiyon açısından vakıflar serveti, tasarruf ve rantları hizmete dönüştüren müesseseler olarak tanımlanmaktadır (Özcan 2003: 6).

Vakıf müessesesi uzun yüzyıllardan beri İslam devletlerinde sosyal ve iktisadi hayatı etkileyen oldukça büyük öneme sahip dini ve hukuki bir müessese olmuştur (Köprülü 1942: 1). Özellikle 8.yy ile 19.yy arasında İslam coğrafyasının sosyal ve ekonomik yaşantısını etkilemiştir (Yediyıldız 2012: 479). Vakıf, bir malı kamu mülkü olarak bazı amaçlar uğrunda müebbeden tahsis etmek demektir. Fıkıh kitaplarında yararı insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlik etmek olarak yer almıştır (Berki 2006: 9).

2. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Müessesesi

Osmanlı toplum yapısında önemli bir yere sahip olan vakıfların kuruluş amaçları arasında dini öğeler yer almaktadır. İnanan bir kişi için vakıf kurmak dini bir yükümlülüğü yerine getirmek anlamı taşımıştır. Vakıfların kurulması ve geliştirilmesinde öne çıkan tek etken olarak dini öğelerin gösterilmesi doğru değildir. Kamusal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde vakıflara büyük görev düşmüştür. Toplumda vakıf kültürünün yerleşmesinin ve başarılı bir şekilde uygulanmasının temel unsuru ise bir yandan insanların kişisel ihtiyaçlarına cevap verirken diğer yandan kamusal hizmetlerin yürütülmesine imkan sağlayan bir düzenlemenin aynı kurum aracılığıyla gerçekleştirilmesi olmuştur (Güran 2006: 4).

Askeri konularda oldukça hassas davranan ve askeri başarıya büyük önem veren Osmanlı Devleti, sosyal hayata yönelik yatırımlarda doğrudan yer almamıştır. Devletin yaptırdığı birçok yol, köprü, kale, kışla lojistik ve savunma amaçlı inşa edilmiştir. Devletin medrese, imarethane, cami, mescid, hastahane, zaviye, kervansaray, han, hamam, çeşme, sebil gibi sosyal tesislerin inşası konusunda geri planda kaldığı görülmektedir.

Osmanlı devlet kültürüne göre bu çeşit altyapı ve yatırım faaliyetlerini yaptırmak devletin görevi değildir. Devletin temel görevi, vatandaşın can ve mal güvenliğini sağlamak, asayişini temin etmek, sınırları korumak ve devlet düzenini her şeyin üstünde tutmaktır (Ünal 1997: 245). Bu bakış açısı Osmanlı devlet geleneğinde vakıfların önemini artırmıştır.

Osmanlı Devleti açısından vakıflar sosyal ve iktisadi hayatı düzenleyen önemli bir kurum olmuştur. Sosyal devlet kavramının doğmasıyla birlikte devletin kendi vatandaşlarına sunmakla yükümlü olduğu, sosyal nitelikteki kamu hizmetlerini, vakıflar yerine getirmiştir (Öztürk 1991: 46). Vakıfların bir özelliği de toplumda bireylerin yaptığı karşılıklı yardımların kişiyi rencide edici yönlerini yok etmesidir. Yardıma muhtaç olan kişi zengin bir bireyden doğrudan yardım almak yerine mülkiyeti kamuya mal edilmiş olan vakfın tüzel kişiliğinden yardım almış ve ihtiyaçlarını da böylelikle gidermiştir. Bu durum ise toplumsal uyumu ve düzeni sağlama amacına hizmet etmiştir (Tızlak 1991: 71). Ayrıca şehirlerin kuruluş aşamalarında ve gelişmelerinde vakıfların büyük öneme sahip oldukları bilinmektedir (Barkan 1963: 239). Sultanlar, vezirler ve yüksek mevki sahibi devlet görevlileri tarafından kurulan büyük vakıflar, şehrin kültürel, mimari dokusunu belirleyen kurumlar olmuşlardır (Orbay 2011b: 146).

Osmanlı Devleti'nde özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda vakıflar yeni fethedilen yerlerin İslamlaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Sınır bölgelerine zaviyeler kuran, yerleştikleri bölgelerde ticari ve zirai faaliyetlerde bulunan, ülke topraklarını genişletmek amacıyla bölgeleri kolonize eden sufileri ve diğer Müslümanları bu vakıflar desteklemiştir. Diğer hayır kuruluşlarının da vakıflar aracılığıyla bölgeye götürülmesi iktidarları meşrulaştırmış ve güçlendirmiştir (Yediyıldız 2012: 484).

3.Vakıfların Kuruluş Esasları

Vakıf kurumunun İslam hukukundaki yeri tartışılmış bir konudur. Farklı mezheplere mensup İslam hukukçularının %90'ı vakıfların caiz olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir (Akgündüz 1988: 14). Vakfı yapan kişi kadın ya da erkek olabildiği gibi; müslüman ya da gayrimüslim de olabilir. Bir müslüman ülkedeki hıristiyanlar, Müslüman halk veya gayri müslim halk için vakıf yapabilir. Burada önemli bir nokta kişinin malının 1/3'ünü vakfedebilecek olmasıdır (Çatalcalı Ali Efendi 2014: 346).

Vakıfların kuruluş şartlarını Güran (2006: 4-5) şöyle ifade eder; “Vakıfların kuruluş şartları arasında, vakfedilecek bir mal ya da hakkın bulunması yer almıştır. Para başta olmak üzere taşınır mallar da vakıfların konusu olabilmektedir. Vakfın devamlılığının sağlanabilmesi için

vakfedilen mülkün ya da hakkın satılmasına, ipotek gösterilmesine, miras bırakılmasına izin verilmemiştir. Vakıf kuran kişinin hür, akıl baliğ ve yetişkin olması gerekir. Vakıf kaynaklarından yararlanacak kuruluşlar; cami, medrese, mektep, imaret, aşhane, köprü, yol, su kanalı gibi çok çeşitli olabilir. Vakıflardan maaş ve yardım alanlar ise vakfa bağlı kuruluşlarda çalışanlar ile muhtaçlar, yolcular, dullar ve yetimlerdir. Vakfi yönetecek bir mütevellinin atanma yöntemi de açıkça belirtilmelidir”.

Vakıf sisteminde nelerin vakfedilebileceği konusu önemlidir. Vakf edilen mal, malum ve muayyen olmalı ve vakfa vaad edildiği zamanda vakf edenin mülkü olmalıdır. Menkul, akar ya da gayrimenkuller vakfedilebilir (Çağatay 2006: 47). Ayrıca köle, cariyeye, hayvan, bağ, bahçe gibi şeyler vakf edilebilir (Çatalcalı Ali Efendi 2014: 335-419).

Vakıf akarlar arasında, birçok köye rastlanmaktadır. Köyleri vakıf haline getirenler genellikle padişahlar ve aileleri olmuştur. Bunlar, söz konusu köyleri, bütün müştemilatıyla, yani meskenleri, tarlaları, çayırları, ağaçları, kuyuları, menba'ları, nehirleri, vadileri, tepeleri, kırları ve bütün hak ve hukukuyla vakfetmişlerdir (Yediyıldız 1984: 8). Örneğin Konya'da bulunan Mevlana Celaleddin Rumi vakfının gelirleri arasında pek çok köyün bulunduğu bilinmektedir. Vakfın gelirleri arasında bu köylerden gelen gayrinakdi vergilerin önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

3.1. Vakıfların Ekonomik Boyutu

Vakıflar devlete bağlı bir kurum gibi sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli roller üstlenen, kar maksimizasyonu hedefinden çok gelirin yeniden dağılımında görev alan, yoksulları destekleme amacı güden kurumlar olmuştur (Orbay 2006: 11). Bu kurumlar Osmanlılar döneminde geliştirilerek şehirlerde cami mescid, medrese, han, hamam, zaviye, imaret, darüşşifa, bedesten gibi yapıların sayısı artmıştır (Solak 2009: 163). Bunların yanı sıra ihtiyaç sahiplerine nakdi yardımlar yapılması için para vakıfları tesis edilmiştir (Şimşek 1986: 208).

Vakıfların faaliyetleri medrese, imaret ve hastahane bina etmek ve işletmek gibi mali külfeti hayli yüksek faaliyetler olmuştur. Bu nedenle vakıfların büyük bütçeleri, güçlü mali yapıları olması üzerinde önemle durulmuştur. Bunun için de belirli bir bütçe seviyesini sürdürebildikleri, düzenli hasılat temin edebildikleri gelir kaynaklarının vakfa tahsis edilmiş olması ve bu kaynakların da etkin bir biçimde işletilmesi gerekmiştir. Anadolu ve Rumeli'de sultan ve vezir vakıfları benzeri

büyük vakıfların çok sayıda ve yaygın kentsel mülkleri olmakla birlikte ana gelir kaynağını tarımsal arazilerden toplanan vergiler oluşturmuştur. Hanlar, bedestenler, çarşı dükkanları, haneler ve hamamlar benzeri gelir getirici mülkleri ve geniş tarımsal arazileri ile bu vakıflar yerel ekonomiyi ve ticaret hayatını destekleyen ve canlı tutan iktisadi kurumlar olmuştur (Orbay 2011a: 128).

Vakıfların toplum yaşamında yerine getirdikleri hizmet ve yatırımlar şu başlıklar altında ifade edilmektedir; (Özcan 2003: 8-9).

- Altyapı ve bayındırlık hizmetleri
- Dini ve kültürel hizmetler
- Eğitim hizmetleri
- Sağlık hizmetleri
- Sosyal güvenlik ve dayanışma hizmetleri
- Hayır hizmetleri

Vakıfların Osmanlı toplumundaki önemini ve hizmet alanları şöyle ifade edilmektedir;(Çizakça 2000: 22)

“Gerçekten de, vakıflar sayesinde ki güçlü devlet tarafından mülkiyet haklarının çığnenmesi engellenmiş; İslam medeniyetinin zengin mimari mirası finanse edilip yüzyıllarca korunabilmiş; mahalleler maddî bunalıma düşen bir devlet tarafından bindirilen ağır vergi yükünü kaldırmış; arazilerin İslam hukuku gereği aşırı parçalanması önlenmiş; yaşlılık ve maluliyet maaşları verilebilmiş; bir kurum olarak sigortanın bilinmediği bir çağda, lonca ya da mahalle üyeleri için ilkel de olsa bir sigorta güvencesi sağlanmış; köprüler, yollar, limanlar, deniz fenerleri, kütüphaneler, sarnıçlar, su bentleri, çeşmeler ve kaldırımlar inşa edilip, korunabilmiş; kısacası savunma hariç medeni bir toplumda olması beklenen tüm hizmetler bu sistem sayesinde finanse edilmiş, örgütlenmiş, inşa edilmiş ve korunmuştur. Aslında vakıflar, şehir duvarları ve kaleler inşa ederek savunma çabalarına dahi katkıda bulunmuşlardır.”

Barkan'ın (1963: 242) 1530-1540 tarihleri arasındaki tahrirlere dayanarak yaptığı çalışmaya göre bu tarihler arasında Anadolu eyaletinin toplam geliri 79 784 960 akçedir ve bu gelirin % 17'si vakıflara ait olup bu gelir kamu hizmetleri, din ve hayır işlerinde kullanılmıştır. Bu oran Karaman eyaletinde % 14, Rum vilayetinde % 15,7, Halep ve Şam eyaletlerinde % 13, Zulkadiye eyaletinde % 5 ve Rumeli eyaletinin tümünde % 5,4'tür. Bu gelirin büyük bir kısmı ile Anadolu vilayetlerinde 45 imaret, 342 cami, 1055 mescid, 110 medrese, 154 muallimhane, 75 büyük han ve daha bir çok kurum işletilmiş, 121 müderris, 3756 hatip, imam ve

müezzin ile birlikte 3299 şeyh, kayyum, talebe veya müteveliye maaş ödenmiştir. Hüdavendigâr livasında mevcut 1966 köyden 477'sinin, Kütahya livasında 1071 köyden 166'sının geliri bu vakıflara tahsis edilmiştir.

Kamu yararı amacıyla kurulan vakıflarla evlatlık vakıflar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Evlatlık yada aile vakfı şeklinde kurulan vakıfların bir kısmı önemli eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerin başında İslami miras siteminin sınırlamalarından kurtulmak isteyen kişilerin başvurdukları yaygın bir alternatif olarak servetin bir nesilden diğerine intikalini sağlamanın ve böylece aile mülklerini devlete karşı korumanın ve soylar arası bağı güçlendirmenin bir aracı olarak kullanılmış olmalarıdır (Güran 2006: 5). Koçibey Risalelerinde 17. Yüzyıl itibariyle vakıfların devlet bütçesini ihlal edecek derecede suistimal edilmekle kalmadığı, tımarlar aleyhine 200 yıldan beri yapılan temlik ve vakıflar büyük çoğunlukla aile vakfı haline getirildiği belirtilmektedir (Koçibey'den akt: Kurt: 2011: 90-91).

18. Yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nde vakıf yapan kişilerin % 65.07'sinin askeri zümrenin mensubu olduğu geriye kalan % 34.93'ünün ise raiyyet rüsumu olduğu görülmektedir. Askeri sınıf içinde padişah ve ailesi de yer almaktadır (Yediyıldız 1982: 146). Bu vakıflar, müteveli adı verilen yöneticiler aracılığıyla vakfın belirlediği şartlara göre idare edilmiştir. Mütevellinin yetkileri sınırsız değildir, vakıf görevlilerinin atanması konusunda müteveli ile birlikte kadı ve naibler de arzda bulunmuştur. Padişah beratı olmadan görev değişikliği yada yeni atama yapmak mümkün değildir. Mütevellilerin en önemli görevi ise vakfın gelir ve giderlerine ait muhasebe kayıtlarını tutmaktır (Gökmen 2012: 86).

4. Para Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde para vakıfları tartışılan ve karşı çıkan bir konu olmakla birlikte bu vakıfların uzun bir süre toplumsal ihtiyaca cevap verdiği görülmektedir. Zaman zaman dini kaygılar nedeniyle para vakıflarına karşı çıkanlar olmuş ancak din görevlilerinin fetva ve uygulamalarıyla bu kurumlara sahip çıkmıştır. Osmanlı ekonomisinde 1584-1586 devalüasyonu döneminde yaşanan buhran sırasında para vakıfları kısa süreli önemini yitirmiştir. Vakıf kayıtları incelendiği zaman bu etkinin uzun dönemli bir etki yaratmadığı görülmektedir. Para vakıflarının önemini yitirmesinde dini nedenlerden çok paranın değer kaybetmesi etkili olmuştur (Barkan, Ayverdi 1970: 30-31).

Para vakıflarının temel özelliği vakfın mal varlığının tamamının ya da bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Bu vakıfların Osmanlı Devleti'nde ne zaman ortaya çıktığını gösteren kesin belgeler olmamakla birlikte Bali Efendi'nin padişaha yazdığı mektuplarında Rumeli'nin fethinden beri uygulandığı ve 300 yıllık bir geçmişi olduğu yer almaktadır (Özcan 2003: 10-11). Fatih Sultan Mehmed tarafından 24.000 altının vakfedilmesi ve bu paranın geliri ile yeniçeri ocakları için alınan etlerin bedellerinin bir kısmının karşılanması, Benzer bir uygulama ise, daha sonraları diğer padişahlar ve vezirler tarafından başkent kasaplarına fon sağlamak amacıyla oluşturulan para vakıflarıdır (Faroqi 1994:286). Para vakıflarının II.Murad ve Fatih dönemlerinden itibaren mevcudiyeti bilinmekle beraber vakıf sistemi içindeki ağırlığı %1'i geçmediği için o dönemlerde dikkat çekmemiştir (Özcan 1999: 153).

Para vakfı ifadesi, aslında sermayesini para yönüyle oluşturmayı tercih etmiş vakfın işletim sisteminin adıdır. Amaçları ve kurucuları açısından bakıldığında vakıflar; selatin vakıfları, avarız vakıfları, hırfet vakıfları gibi adlarla anılırlar. Eğer bu vakıfların sermayesi yalnız paradan meydana geliyorsa, hepsi para vakfı olarak nitelendirilirler. Sonuçta para vakfı ifadesi, bir vakıf işletim sistemini ifade etmekte ve vakfın sermaye tipini göstermektedir (Çiftçi 2004: 80). Bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlük çektikleri avarız, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kurulmuş olan akar ve para vakfidir (İpşirli 1991: 109). Bu vakıflar bir hayırseverin menkul ya da gayrimenkulünü vakfetmesi veya mahalle halkından para toplanması ile kurulmuştur. Mahallelere avarız vergisi intikal etmesi sonucu bu vergiler vakıf sermayesinin işletilmesi sonucu elde edilen gelirle ödenmektedir (Çiftçi 2006: 51). Bursa'da belirli hırfet² grubuna ait esnafın bir araya gelerek paralarını vakfetmeleri ile oluşturulan esnaf sandıkları hırfet vakıfları olarak adlandırılmıştır. Sultanlar ya da sultanların bağışları ve izni ile, bazı devlet adamları tarafından kurulan vakıflar selatin vakıflarıdır (Alper, Erdoğan 2009: 88). Bu vakıflar sıradan halk tarafından kurulan vakıflar ile karşılaştırıldıklarında devasa büyüklükte dirler. Bu vakıflar büyük boyutlarda tarımsal ve kentsel geliri yönetmişlerdir. Gerek mali kaynakları, gerek bütçe büyüklükleri ve gerekse yerine getirdikleri sosyal hizmetler açısından vakıf sistemi içinde önemli bir yere sahiptirler (Orbay 2013: 76).

16. Yüzyıl itibarıyla para vakıfları yaygınlaşmıştır. Bu kuruluşlar bir anlamda bankaların fonksiyonlarını da yerine getirmişlerdir. Nakit zengini kişilerin para vakıfları kurma konusunda istekli oldukları

² Küçük el sanatlarına verilen ad

görülmüştür. Bu kişiler genellikle toplum hizmetlerine bağış yapmayı isteyen ve düzenli gelir akışına sahip olan kişiler olmuştur. Gelir düzeyi yüksek olan bir kişinin belirlenen bir amaç için para vakfetmesiyle ve bu durumu mahallinde bulunan kadıya kaydettirmesiyle vakıf kurulmuştur. Vakfedilen para ise ipotek olarak gayrimenkullerini gösteren kişilere kredi olarak verilmiştir. Borçlu, borcunu geri ödediğinde gayrimenkulün mülkiyeti kendisine devredilmiştir. İpotek altına alınan mülk ise genellikle krediyi alan kişiye kiraya verilmiştir. Vakfın kazancını bu kira gelirleri oluşturmuştur. Alınan kira tutarı genellikle verilen kredinin % 9-12'si arasında değişmiştir (Ülker 2012: 70-71).

1456-1551 yılları arasında İstanbul'da kurulan 2517 vakıftan 1161 yani %46,12'si para vakfı şeklinde kurulmuştur. Nakit para vakıfları 3 şekilde işletilmektedir; mudarebe şirketi kurarak işletme³, fakirler için kredi vererek işletme ve muamele-i şeriyeye⁴ yoluyla işletmedir. Para vakıflarında muameleyi şeriyeye ile para işletildiği zaman geçerli olan faiz oranı %10-12,5 arasındadır, bu oranın bazı durumlarda %15'e kadar yükseldiği görülmektedir(Barkan, Ayverdi 1970: 30-31). Bu oran, Ebusuud Efendinin başvurusu ile Kanuni Sultan Süleyman tarafından belirlenen yıllık gelir/kazanç (rihb) oranı % 15'tir (Akgündüz 1988: 159-162).

Muamele-i şeriyeye denilen vakıf paraları işletme usulünün hukuki dayanağı İslam hukukunda Bey'ul-ine diye bilinen bir satım akdi çeşididir (Akgündüz 1988: 160). Bu uygulama ribanın yasaklandığı bir toplumda insanların karşılıksız olarak borç vermek istemedikleri bir iktisadi düzen içinde kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla icat edilen bir borçlanma usulüdür. Bu uygulamada riba işleminin sonucuna birkaç alt işleme başvurarak ulaşılmakta, bir yandan borçlanma ihtiyacı karşılanmakta, diğer yandan esas amacı verdiği ödünç yoluyla bir gelir elde etmek olan kişi doğrudan ulaşamadığı sonuca dolaylı bir şekilde ulaşmaktadır. Para vakfının kuruluşu tamamlandıktan sonra vakfın sermayesi bu üç usulden biriyle işletilmekte ve gelir elde edilmektedir. Ana sermaye korunurken elde edilen gelir uygun yerlere harcanmaktadır. Bu harcama alanları müteveli, nazır, cabi, katip gibi vakıf görevlilerinin ücretleri ile vakfın kuruluş amacını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetler için yapılan finansman harcamalarından oluşmaktadır. Para vakıflarının yerine getirdiği en önemli fonksiyon şahısların kredi ve nakit ihtiyacının karşılanmasıdır. Para vakıfları bu fonksiyonu ile piyasada yüksek faiz oranları ile yapılan ribahorluk işlemlerine bir alternatif olmuş ve kredi

³ Emek-sermaye ortaklığı

⁴ murabaha-i mer'iyye=yılda belli oranda faiz alarak paranın işletilmesi

maliyetlerinin belirlenmesinde, piyasa istikrarının sağlanmasında önemli görevler üstlenmiştir (Özcan 2003: 54-77).

Para vakıflarının ilerleyen dönemlerde fonksiyonları artmıştır. Yeniçerilerin orta sandıkları, esnaf birliklerinin esnaf sandıkları, avarız vakıfları toplum hayatında sosyal dayanışmayı ve mali sıkıntı içinde olan mensuplara yardım edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu açıdan para vakıflarının sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi fonksiyonları yerine getirdikleri ifade edilebilir (Özcan 2003: 77). Para vakıflarından faydalananlar arasında devlet görevlilerinin olduğu görülmektedir. Askeriler, padişahın aldıkları berat ile bir iş için görevlendirilen ve vergi muafiyetine sahip tüm devlet görevlileridir. Askeri zümre mensuplarının, reyaya oranla önemli ölçüde kredi kullandıkları tespit edilmiştir. Kredi kullanan toplam şahıs içerisinde, askerilerin 1775-1776 tarihinde %31 oranında payları bulunmaktadır. Alınan kredi meblağları açısından bakıldığında ise, bu oranlar %34 olarak görülmektedir. Esnaf grupları içerisinde en çok kredi kullananlar, mal üretenlerdir. Bu gurubun içerisinde yüksek orana sahip olanlar ise ipekli dokuma üretiminde çalışan kişilerdir. Sadece kutuncilerin kullandıkları kredi miktarı, mal üreten esnaf gurupları içerisinde 1775-1776 senesinde %8'dir. Mal üreten esnaf guruplarından sonra, kredi kullanımında bulunan diğer esnaf gurupları hizmet üreten ve alım-satım yapanlardır (Çiftçi 2004: 87-89).

Para vakıflarının Osmanlılardan önce ve sonra İslam ülkelerinde uygulandığına bir bilgi bulunmamaktadır. Para vakıflarının getirdiği en önemli yenilik, yüksek gelir sahiplerinin yapabildiği gayrimenkul vakıflarından oluşan sektöre, geniş halk kesimlerinin de katılmasını sağlayarak büyük bir genişleme ve dinamizm getirmesi olmuştur. Bu küçük tasarrufların sahipleri mevcut bir vakfa ilave yapabilecekleri gibi, aralarında birleşerek yeni vakıflar oluşturmaları da mümkün hale geldiği için vakıf sektörü büyük bir genişleme potansiyeli kazanmıştır. Bu yolla esnaf loncaları, yeniçeri odaları, mahalleler, köyler birimler yaygın şekilde para vakıfları kurup, aralarındaki dayanışmayı güçlendirerek refah ve riskleri paylaşma imkanı bulmuşlardır (Genç 2014: 17).

5. Sonuç

Askeri güce ve başarıya önem veren Osmanlı Devleti bu amaçlara ulaşmak için devlet bütçesinden çeşitli harcamalarda bulunmuştur. Bütçeden harcamalar için ayrılan pay devletin fetih politikasıyla doğrudan ilgilidir. Asker ve ordu ihtiyaçları bütçeden önemli paylar alırken toplumun iase sıkıntısı yaşamamasını hedefleyen ve toplumsal huzura önem veren devlet mekanizması çeşitli kurumları devreye sokmuştur. Devlet tımar sistemiyle pek çok askeri görevliye maaş ödeme

yükünden kurtulurken vakıf sistemi aracılığıyla da kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır. Özellikle nakdi ekonominin sınırlarının günümüz ekonomik koşullarıyla kıyaslanamayacak ölçüde küçük olması devletin, toplumsal düzenin korunması, devletin temel kurumlarının faaliyetlerinin aksamadan yürütülebilmesi için organizasyon şekli farklı olan kurumlardan destek alması oldukça tutarlı görünmektedir.

Vakıf müessesesinin içine para vakıflarının katılmasıyla birlikte bireylerin ödemekle yükümlü olduğu vergileri ödemek, çeşitli üretim faaliyetlerinde bulunmak için ihtiyaç duydukları nakdi sermayeyi temin etmek gibi gereksinimleri karşılanmıştır. Para vakıflarının kurulması yönünde bir takım anlaşmazlıklar bulunsa da bu kurumların varlıklarını sürdürdükleri ve önemli bir toplumsal ihtiyaca cevap verdikleri görülmektedir.

Vakıfların kurulmasını destekleyen ve bu noktada öncülük eden devlet, bu kurumların işleyişlerini kendi haline bırakmamış denetlemiştir. Vakıflar tarafından yapılan hizmetler, kendilerine yapılan bağışlar ve sistemin işleyişi mütevelliler tarafından denetlenmiştir.

Kaynaklar

- Alper, Değer, Erdoğan, Canan (2009). “16. ve 18. YY Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt XXVIII, sayı 1, 85-89.*
- Akgündüz, Ahmet (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barkan, Ömer L. (1963). “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”. *İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 23, sayı 1-2, 239-296.*
- Barkan, Ömer L. Ayverdi, Ekrem H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1546*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Berki, Ali H. (2006). “Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf”. *Vakıflar Dergisi. Tıpkı Basım, Sayı 5, 9-15.*
- Çağatay, Neşet (2006). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Riba- Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”. *Vakıflar Dergisi, sayı 9, Tıpkı Basım, 39-57.*
- Çatalcalı Ali Efendi (2014). *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi, Cild-i Sani Haz: H.Necati Demirtaş*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

- Çiftçi, Caner (2004). “18.Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt, 23,sayı, 36,79-102.*
- Çiftçi, Caner (2006). “Osmanlıda Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği 1749-1784.” *Akademik Araştırmalar Dergisi,sayı 29, 51-69.*
- Çizakça, Murat (2000).“Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları’ *Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 21-31.*
- Genç, Mehmet (2014).“Klasik Osmanlı İktisadi-Sosyal Hayatı ve Vakıflar ”*Vakıflar Dergisi, sayı 42, 9-18.*
- Gökmen, Ertan (2012). “211 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795) ” *Vakıflar Dergisi, sayı 38, 85-120.*
- Güran, Tevfik (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İpşirli, Mehmet(1991). “Vakıf”. DİA.
- Köprülü, Fuad (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi II, 1-37.*
- Kurt, Yılmaz (2011).*Koçi Bey Risalesi.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Orbay, Kayhan (2006). “The Economic Efficiency of Imperial Waqfs in the Ottoman Empire. ” *XIV International Economic History Congress, Helsinki, Session 121, 1-15*
- Orbay, Kayhan (2011a). “Vergi Kayıtları, Mahsul Miktarları ve Fiyatlar: Vakıfların Rüsûm, A’sâr-ı Hubûbât ve Fûrûht-ı Hubûbât Defterleri.” *OTAM, sayı 30, 127-144.*
- Orbay, Kayhan (2011b). “Gazi Süleyman Paşa Vakfı’nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi cilt 30, sayı 49, 145-182.*
- Orbay,Kayhan (2013). “Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı”.*Vakıflar Dergisi sayı: 39, s.75-88.*
- Özcan,Tahsin(1999).“Sofyalı Bali Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”. *İslam Araştırmaları Dergisi, sayı 3, 125-155.*
- Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, Nazif (1991). “Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Niksar Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi, sayı 22, 45-69.*
- Solak, İbrahim (2009). “27 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Antep Vakıfları (1664-1666) ”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi.* 161-171.

- Şimşek, Mehmet (1986). “ Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 27, sayı 1*,207-220.
- Tızlak, Fahrettin (1991). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi, sayı 22*, 69-77.
- Ülker, Yakup (2012). “Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 1, Sayı: 2*.
- Ünal, Mehmet A. (1997). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1984). “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”. *Vakıflar Dergisi, sayı 18*, 5-43.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2012). Vakıf. Diyanet İslâm Ansiklopedisi, cilt XLII, 479-486.